

PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
HITTUDOMÁNYI KAR

TÉZISFÜZET

IGAZ REMÉNYBŐL ÉLNI. AZ APOKATASZTASZISZ TANÍTÁSA
ÓRIGENÉSZ GONDOLKODÁSÁBAN: ÚJ MEGKÖZELÍTÉSEK ÉS
KUTATÁSI PERSPEKTÍVÁK

Dissertatio ad Doctoratum

Készítette:
LÉVAI ÁDÁM

Témavezető:
DR. PERENDY LÁSZLÓ

BUDAPEST
2026

Témamegjelölés

A modern teológiatörténetben gyakori állítás, hogy Órigenész volt az első keresztény teológus, aki tagadta az örök kárhozatot. Munkámban azt szeretném tudományos alapon bebizonyítani, hogy az *ἀποκατάστασις* (végső helyreállítás) tanításának ez egy meglehetősen redukcionista megközelítése. A végső helyreállítás gondolata magából a *Szentírásból* és az egyházi hagyományból is levezethető, és az első évszázadok keleti teológiájában nem Órigenész volt az egyetlen, aki minden létezőre kiterjesztette ezt a reményt.

Két fő tézisem a következő:

1. A dolgozat fő állítása, hogy az apokatasztaszisz Órigenésznél nem eszkatológiai hipotézis, hanem az egész rendszer strukturális kulcsa.
2. Tézisem szerint Órigenész elsősorban nem az ördög üdvösségének kérdésére fókuszált, hanem az emberiségre vonatkozó reményt terjesztette ki kozmikus horizonton.

Az órigenészi teológia valódi értelme csak akkor érthető meg, ha a vádak és a védekezések retorikai természetét különválasztjuk a tényleges tanítástól. Éppen ezért dolgozatomban arra törekszem, hogy a retorikai torzításokat leválasztva, a szövegek saját kontextusában rekonstruáljam Órigenész gondolatát. A vizsgálat a forrásrétegek széles körét vonta be: antik filozófiai hagyományokat, hellenisztikus kozmológiai elméleteket, apokrif iratokat, teológiai vitákat, zsinati döntéseket, anti-órigenista polemikus irodalmat, valamint a modern teológiai és vallástörténeti recepció egész történetét. Ez a folyamat egyértelművé tette, hogy a dolgozat nem egyszerűen egyetlen tanítás rekonstrukciója, hanem az apokatasztaszisz köré szerveződő, több évszázadon átívelő értelmezési mező feltérképezése. Ennek megfelelően a kutatás több, egymással összefüggő kérdésre keresi a választ:

Kutatási kérdések

1. *Milyen formában és milyen hangsúlyeltolódásokkal jelenik meg a helyreállítás gondolata a modern teológiában, különösen Balthasar, Bulgakov és a 20–21. századi patrisztikus recepció fényében?*

2. *Milyen szerepet játszik a fogalom alakulásában a Szentírás, valamint az apokrif iratok, amelyek vagy radikális ellenpontot képeznek, vagy éppen alternatív helyreállítási modelleket kínálnak?*
3. *Milyen filozófiai, nyelvi és vallástörténeti előzményekből nő ki az apokatasztaszisz fogalma, és ezek miként formálták az első keresztény szerzők gondolkodását?*
4. *Miben áll Órigenész sajátos teológiai újítása: hogyan illeszti be a helyreállítás gondolatát egész teológiai rendszerébe? (a lélek szabadsága, az emberi természet dinamizmusa, ciklikus kozmológia, isteni pedagógia, szövegértelmezés és allegorézis stb.)*
5. *Milyen kapcsolatban áll az apokatasztaszisz a feltámadás tanával és a lelkek preegzisztenciájával, vagyis: tekinthető-e a végső helyreállítás olyan teológiai csomópontnak, amely az órigenészi rendszer antropológiai (lélek eredete), kozmológiai (világok ciklikussága) és eszkatológiai (test átszellemiesedése) dimenzióit összekapcsolja? A kérdés különösen arra irányul, hogy a feltámadás univerzalizációja mennyiben feltételezi a helyreállítást, és a preegzisztencia tanítása nélkül értelmezhető-e egyáltalán Órigenész eszkatológiai víziója.*
6. *Milyen módon értelmezhető az apokatasztaszisz intertextuálisan Órigenész egyéb műveiben, és mennyiben téves az a modern kutatói tendencia, amely a tanítást kizárólag a Princ. néhány szakaszára szűkíti?*
7. *Hogyan értették, módosították vagy vitatták Órigenész tanítását a későbbi egyházatyák – különösen Démétriosz, Methodiosz, Euszthatiosz, Nüsszai Szent Gergely, Euszebiosz és Epiphániosz –, és miként formálta ezt a polémia az órigenista válságok során?*
8. *Mi a démonológia és a helyreállítás viszonya: milyen érvek szólnak a démonok üdvözülése mellett vagy ellen, és mennyiben értelmezhető ez az apokatasztaszisz radikális kiterjesztéseként?*
9. *Miként ütközik az apokatasztaszisz az asztrológiai világképpel, amely az antik világban a determinizmus egyik legkoherensebb rendszerét képviselte, és hogyan próbálta a keresztény teológia – különösen Órigenész – rehabilitálni a szabadság és kegyelem elsőbbségét?*

A vizsgálat eredményeként a válaszok nem izolált tézisekként, hanem az egész érvelés ívéből kibontakozó teológiai összképben rajzolódnak ki.

A dolgozat felépítése és érvelési íve

A dolgozat három nagy fejezetben vizsgálja az apokatasztaszisz problémáját: az eszméletörténeti előzményektől Órigenész teológiai rendszerén át a démonológiai határkérdésekig. Az egyes fejezetek a fent megfogalmazott kérdések mentén szerveződnek, és arra törekednek, hogy a végső helyreállítás tanítását ne elszigetelt tételként, hanem az órigenészi gondolkodás antropológiai, kozmológiai és eszkatológiai összefüggésrendszerében értsék meg. A vizsgálat így nemcsak a tanítás eredetére és belső logikájára kérdez rá, hanem arra is, miként alakult annak patrisztikus és modern recepciója, illetve milyen teológiai tétje van mindennek a kortárs gondolkodás számára. A bevezetés vége a tanítás modern teológiai recepciójára irányítja a figyelmet, különös tekintettel a 20-21. századi eszkatológiai gondolkodás két nagy alakjára és azokra a kérdésekre, amelyekben az apokatasztaszisz ma is termékeny – vagy éppen provokatív – gondolkodási kihívást jelent. Ennek a megalapozásnak célja nem egy végleges ítélet kimondása, hanem annak megmutatása, hogy Órigenész nyitva hagyott kérdései miként válhatnak a kortárs teológiai reflexió erőforrásaivá.

Az első nagy egység (*1. fejezet*) az apokatasztaszisz előzményeit és ellenpontjait tárja fel: bemutatja a tanítás bibliai, rabbinikus és apokrif hátterét, a korai patrisztikus hagyományban jelen lévő helyreállítás-motívumokat, valamint azt a hagyományvonalat is, amely következetesen hangsúlyozza az ítélet és a kárhozat realitását. Ezt filológiai és hermeneutikai kiindulópontok egészítik ki, amelyek az apokatasztaszisz terminológiai tisztázására, a kutatástörténetben kulcsszöveggként kezelt helyek újraolvasására, Órigenész tudományelméletére, valamint az apokatasztaszisz eltérő teológiai sémáinak módszertani elkülönítésére irányulnak.

A második nagy egység (*2. fejezet*) Órigenész recepciótörténeti helyzetét vizsgálja. Itt kerül sor az autenticitás kérdésének, az anti-órigénista polémia jellemzőinek, az apokatasztaszisz vitatott dimenzióinak elemzésére, valamint Methodiosz, Euszthatosz és más egyházi szerzők tanúságának értelmezésére. E szakasz célja annak a kimutatása, hogy az apokatasztaszisz már a patrisztikus korban sem egységes tanításként, hanem feszültségekkel terhelt teológiai csomópontként jelent meg. Ezzel párhuzamosan ebben a fejezetben kerül sor az apokatasztaszisz sajátosan órigenészi dimenzióinak feltárására is, valamint az ekpürószisz és a palingeneszisz fogalmain keresztül az idő, a

ciklikusság és az üdvtörténet összefüggéseinek vizsgálatára. A fejezet lezárásaképp egy rövid *excursus* Szent Ágoston üdvösségfelfogását tárgyalja, mint a nyugati keresztény hagyományban meghatározó, lineáris és történeti üdvsémát, amelyhez képest Órigenész apokatasztaszisz tanítása sajátos viszonyítási pontként szolgál.

A harmadik egység (3. fejezet) annak a kérdésnek antropológiai és angelológiai mélyrétegeit tárja fel, hogy üdvözülhet-e a Sátán és a démonok. A patrisztikus források elemzését itt már tudatosan kiegészíti egy rendszeres teológiai mérlegelés: sor kerül a lélek természetének, szabadságának és működésének vizsgálatára, valamint arra a radikális kérdésre, hogy az apokatasztaszisz logikája kiterjeszthető-e az elbukott angyali létezőkre is. A trichotomikus antropológia, a pneumatikus reláció sérülésének és a démoni működés testteológiai vonatkozásainak elemzése nemcsak az 553-as anatómák árnyalt értelmezéséhez nyújt háttérrel, hanem lehetőséget teremt önálló, szintetikus következtetések megfogalmazására is a démonológiával összefüggő eszkatológiai kérdésekben.

Az 1. fejezet következtetései

Az 1. fejezetből világossá vált, hogy az apokatasztaszisz nem kezelhető sem marginális spekulációként, sem pedig a keresztény eszkatológia magától értetődő tanításaként. A korai hagyomány tanúsága alapján a végső helyreállítás gondolata olyan nyitott értelmezési lehetőségként van jelen, amelyet a *Szentírás* különböző rétegei, az apokrif hagyományok, valamint a patrisztikus reflexió eltérő hangsúlyai egyaránt alakítottak.

A fejezet során bemutatott ellenpontok – különösen az ítélet és a kárhozat realizálását hangsúlyozó hagyomány – nem cáfolják a helyreállítás reményét, hanem strukturális feszültséget hoznak létre, amely a keresztény gondolkodás belső dinamizmusához tartozik. Ez a feszültség nem oldódik fel egyszerű doktrinális állításokban, hanem hermeneutikai érzékenységet követel meg. Szükségessé teszi annak a felismerését, hogy az isteni igazságosság, az irgalom és az emberi szabadság nem egymást kizáró, hanem egymást feltételező valóságok.

A filológiai és módszertani kiindulópontok tisztázása egyúttal azt is megmutatta, hogy az apokatasztaszisz értelmezése nem szűkíthető le néhány kiragadott szöveghelyre, hanem csak tágabb összefüggésrendszerben érthető meg. Ezzel a fejezet megteremti annak a vizsgálatnak az alapját, amely a következőkben már kifejezetten Órigenész

gondolkodására összpontosít: arra, hogy miként válik nála a végső helyreállítás komplex teológiai csomóponttá – amely antropológiai, kozmológiai és eszkatológiai dimenziókat kapcsol össze. Az első fejezet tehát nem lezárja, hanem megnyitja az apokatasztaszis kérdését: kijelöli azt a problémateret, amelyben Órigenész tanítása nem rendhagyó kilengésként, hanem a keresztény gondolkodás egyik legmélyebb és legkockázatosabb kérdésére adott válaszkísérletként értelmezhető.

A 2. fejezet következtetései

A 2. fejezetből azt láthattuk, hogy Órigenész apokatasztaszis-tanítása már saját korában sem elszigetelt spekulációként jelent meg, hanem a korai keresztény eszkatológiai és szótériológiai viták összefüggésrendszerében, amely egyszerre érintette a teremtés rendjét, a feltámadás természetét, a lélek halál utáni állapotát, a szabadság végső jelentőségét és az idő értelmességének kérdését. Methodiosz tanúsága különösen fontosnak bizonyul: megmutatja, hogy az apokatasztaszis eredeti órigenészi tanítása nem redukálható kozmológiai sémákra, hanem szervesen kapcsolódik a megváltás pedagógiájához, a test teológiai értelmezéséhez és az ember fokozatos átalakulásának gondolatához. Kritikája nem tagadja Órigenész alapintuícióit, hanem azok antropológiai és üdvtörténeti súlypontjait igyekszik újrendezni.

A halál utáni létállapotról vonatkozó elképzelések vizsgálata – Órigenész, Eusztachiosz és Ágoston eltérő megközelítésein keresztül – nem pusztán történeti érdekesség, hanem kulcsfontosságú az apokatasztaszis teológiai lehetőségének megértéséhez. E szerzők összevetése világossá teszi, hogy a végső helyreállítás gondolata nem elsősorban egyéni spekulációk terméke, hanem szorosan összefügg azzal, miként értelmezik az eszkatológiai időt és a halál utáni „köztes állapotot”. Amíg a korai keleti hagyományban a lélek útja és a teremtés kozmikus beteljesedése egységes perspektívában jelent meg, addig a nyugati gondolkodásban fokozatosan előtérbe került az individuális döntés véglegessége és a halálhoz kötött eszkatológiai lezárás. Ez a szemléletváltás alapvetően átalakította az üdvösségről való gondolkodás kereteit, és döntő módon hozzájárult ahhoz is, hogy Órigenész univerzális helyreállításról szóló tanítása később teológiailag problematikusává váljon.

Órigenész időfelfogása és kozmológiája nem ciklikus szükségszerűségek mentén szerveződik, hanem krisztológiaiilag strukturált történeti dinamizmusban bontakozik ki. Bár átvesz bizonyos sztoikus fogalmi elemeket – így az ekpürózis és a palingeneszisz motívumát –, ezek nála elveszítik determinisztikus és örök körforgásra épülő jelentésüket. Az aiónok egymásra következő rendje nem önmagába visszatérő mozgás, hanem olyan folyamat, amely végső irányultságát Krisztus húsvéti misztériumából nyeri. Az apokatasztaszisz az egész történelmi-kozmikus rend belső telosza: az a beteljesedés, amely lezárja az aiónok sorát, és átvezeti a teremtetést abba az egyszeri és visszavonhatatlan állapotba, ahol „Isten lesz minden mindenben”. Órigenész számára ezért az idő nem semleges keret, hanem üdvtörténeti tér, amelyben Krisztus szellemi jelenléte folyamatosan formálja a világot, és amelynek végső értelme a teremtmények teljes integrációja az isteni életbe.

A 3. fejezet következtetései

A fejezet célja annak tisztázása volt, hogy Órigenész gondolkodásán belül milyen értelemben vethető fel a Sátán és a démonok végső helyreállításának lehetősége, mégpedig módszertanilag két lépésben: patrisztikus rekonstrukcióban és ezt követő rendszeres teológiai mérlegelésben. A recepciótörténet forráskritikai áttekintése megmutatta, hogy a „Sátán üdvözülése” vádpont már korán polemikus formulává merevedett, és nem egyszer textuális torzulások, valamint kontextusból kiszakított állítások táplálták. Órigenész rendszerében ugyanakkor a démonok restaurációja nem dogmaként szerepel, hanem az apokatasztaszisz ontológiai logikájának határeseteként: Isten jóságának egyetemessége, a teremtett szubsztancia megmaradásának elve és a rossz nem-szubsztanciális felfogása együtt megnyitják – de nem rögzítik – a bukott értelmes létezők gyógyulásának lehetőségét. Ebből következően a végső helyreállítás nála nem a gonoszság rehabilitációja, hanem a gonosz állapot felszámolása, vagyis az ellenséges akarat megszűnése és a Logosz szerinti rend visszaállása.

A fejezet második súlypontja ezért a szabadság határkérdésére esett: Órigenész-nél a kegyelem pedagógiája valódi, de nem determinisztikus, s a szabadság megmerevedése – a tartós elutasítás végpontjaként – teológiaiilag fennálló lehetőség marad. A trichotomikus antropológia vizsgálata tovább élesítette a kérdést, amennyiben a „szel-

lem–lélek–test” rendjének szétesése nem pusztán morális deficit, hanem az üdvösségre nyitott pneumatikus reláció sérülése is lehet.

A rendszeres teológiai mérlegben a KEK angelológiai állítása és Maritain szent-tamási intuíciója rávilágított a szellemi döntés visszavonhatatlanságának problémájára, míg Rahner és Ratzinger időteológiai megkülönböztetései segítettek elválasztani a teremtetett időt az örökkévalóság dimenziójától. E ponton vált hangsúlyossá a pneumatikus vakság gondolata: a démoni lét úgy írható le, mint az isteni Fényhez való kapcsolódás elutasítása, amely a szellemi létezőt „tisztá lehetőségben” rögzíti, és a személyességet antiszemélyesség felé torzítja. Végül a démoni működés szomatológiai olvasata azt emelte ki, hogy a démoni „cselekvésmód” a test szentségi rendjének deszakralizálása: a megtestesülés és az eucharisztikus önátadás logikájának inverze, amely a szimbolikus és szentségi közvetítés károsításában mutatkozik meg.

Véggkövetkeztetések

A dolgozat fő tudományos eredményei az alábbi pontokban foglalhatók össze:

1. Kimutattam, hogy az apokatasztaszisz Órigenésznél nem periférikus eszkatológiai spekuláció, hanem teológiai rendszerének strukturális kulcsa, amely az antropológiai, kozmológiai és üdvtörténeti dimenziókat egységbe rendezi.
2. Filológiai és recepciótörténeti elemzéssel igazoltam, hogy a tanítás későbbi félreértései jelentős részben polemikus torzításokra és szűkített szövegértelmezésekre vezethetők vissza.
3. Rámutattam, hogy Órigenész időteológiája és szabadságtana nélkül az apokatasztaszisz nem értelmezhető, így a végső helyreállítás nála nem szükségszerű univerzalizmus, hanem a kegyelem pedagógiájához kötött eszkatológiai lehetőség.
4. Megmutattam, hogy a démonológiai kérdés nem a tanítás központja, hanem annak határkérdése, amely az órigenészi rendszer belső logikáját teszi láthatóvá, és egyúttal feltárja azokat a teológiai törésvonalakat, amelyek a modern vitákban a szabadság, kegyelem és eszkatológiai remény értelmezése körül húzódnak.

Munkám nem egy végleges dogmatikai állásfoglalásra – és nem is Órigenész igazhitűségének kimondására vállalkozott, hanem arra, hogy az alexandriai tanító apokatasztaszis-tanítását annak saját teológiai rendszerében, filológiai és patrisztikus összefüggéseiben tegye értelmezhetővé. A vizsgálat kiindulópontja az a módszertani meggyőződés volt, hogy a végső helyreállítás nem elszigetelt spekuláció, hanem olyan teológiai csomópont, amelyben szentírási exegézis, kozmológia, antropológia és szabadságelmélet szorosan összekapcsolódik. Ennek megfelelően a kutatás nem a tanítás „igazolására” vagy „cáfolatára” irányult, hanem arra, hogy feltárja azokat a belső logikai feltételeket, amelyek között egyáltalán értelmezhetővé válik.

Az első fejezet elemzése megmutatta, hogy a végső helyreállítás gondolata nem idegen a bibliai hagyománytól. A szentírási tanúságtétel azonban nem egységes doktrínát, hanem feszültségekkel teli eszkatológiai horizontot tár elénk, amelyben az üdvösség egyetemességének ígérete és az ítélet realitása egymást feltételező pólusokként jelennek meg. A rabbinikus és apokrif hagyományok tovább árnyalják ezt a képet, különösen a köztes állapot, a tisztulás és az isteni pedagógia motívumain keresztül. A filológiai vizsgálatok – mindenekelőtt az *αἰών/αἰώνιος* terminológia elemzése – pedig világossá tették, hogy számos modern dogmatikai félreértés nem teológiai, hanem nyelvi és hermeneutikai előfeltevésekből fakad.

A második fejezet középpontjában Órigenész recepciótörténeti helyzete állt. A vizsgálat egyértelművé tette, hogy az apokatasztaszis már a patrisztikus korban sem egységes tanításként, hanem viták által terhelt értelmezési csomópontként jelent meg. Methodiosz, Euszthathiosz és más szerzők kritikái nem egyszerű elutasításként értelmezhetők, hanem annak jeleként, hogy Órigenész alapintuíciói különböző antropológiai és eszkatológiai hangsúlyok szerint rendeződtek újra. A fejezet egy csokorba gyűjtötte Órigenész végső helyreállítással kapcsolatos valamennyi tanítását. Különösen tanulságos volt annak bemutatása, hogy a nyugati hagyományban az eszkatológiai idő szerkezete fokozatosan átalakult: a kozmikus és pedagógiai távlatokat egyre inkább az individuális döntés véglegessége és egy pesszimista nézőpont váltotta fel, ami hosszú távon meghatározta az apokatasztaszis megítélését is.

A dolgozat egyik központi eredménye annak kimutatása volt, hogy Órigenész gondolkodásában az apokatasztaszis nem választható el sem a feltámadás tanától, sem az idő teológiájától. Az aiónok egymásra következő rendje nem mechanikus ciklikusságot, hanem pedagógiai struktúrát alkot, amely Krisztusban nyeri el értelmét és beteljesedését. A végső helyreállítás nem egy újabb világkorszak, hanem az aiónokon túli álla-

pot, ahol Isten „minden mindenben”. A teremtésnek van célja, reményünknek pedig alapja: az Istenből kihullott világ Krisztus által újra visszatalálhat az atyai házba, és részesedhetünk az isteni életben.

E ponton vált különösen hangsúlyossá a szabadság kérdése. A dolgozat harmadik egysége rámutatott arra, hogy Órigenész rendszerében a helyreállítás lehetősége soha nem válik mechanikus szükségszerűséggé. A teremtményi szabadság valóságos, és magában hordozza az önsorsrontás lehetőségét is. A „szabadság megmerevedésének” gondolata határkérdésként jelenik meg: nem mint dogmatikailag lezárt állítás, hanem mint annak felismerése, hogy az isteni pedagógia nem szünteti meg a személyes felelősséget. Isten kegyelme elsődleges és minden teremtett értelem számára felkínált, de nem írja felül a teremtmény önmeghatározását. Krisztus utánzásával egyszerre ragaszkodhatunk a minden képzeletet felülmúló szeretethez, és egyszerre tehetjük ezt szabadon, minden kényszer nélkül.

A vizsgálat során külön hangsúlyt kapott Órigenész antropológiai alapállása is. Órigenész számára az ember nem statikus létező, hanem folyamatosan formálódó, értelmes és személyes létező, akinek egzisztenciális állapota saját döntéseinek következménye. Ezzel az alexandriai teológus nemcsak a gnosztikus fatalizmust utasítja el, hanem túl is lép kora filozófiai iskoláinak összebékíthetetlen megállapításain: a létező minden komponensét – testet, lelket, szellemet, időt, történelmet – egységes teológiai horizontban, a Szentírás fényében értelmezi. Órigenész rendszere ezért nem spekulatív metafizika, hanem koherens vízió, amelyben a szabadság, a nevelő ítélet és a végső helyreállítás egyetlen belső logikai rendbe szerveződik.

A modern teológiai recepció elemzése – különösen Balthasar és Bulgakov gondolkodása – megmutatta, hogy az apokasztaszisz kérdése ma sem pusztán történeti probléma. Balthasar kiterjesztett reménye krisztológiai és trinitárius keretben megőrzi a végső elutasítás lehetőségét, míg Bulgakov ontológiai univerzalizmusa éppen ezen a ponton válik problematikussá. A vita rávilágít arra, hogy a végső helyreállítás kérdése mögött valójában az istenkép és a szabadság fogalmának eltérő értelmezése húzódik meg.

Láthattuk azt is, hogy a modern kutatásban gyakori az a redukcionizmus, mely az alexandriai tanítót vagy csak rendszeralkotóként, vagy csak írásértelmezőként és misztikusként értelmezi. Igyekeztem rámutatni, hogy az órigenészi gondolkodás nem „saját rendszerként” határozza meg magát, hanem a szentírási szövegekből kiinduló, logikus érveléssel kibontott hívő keresésként. Ez a keresés nem absztrakt spekuláció,

hanem egzisztenciálisan elkötelezett teológiai út, amely az ember szabadságát, a teremtés történeti dinamikáját és Isten gyógyító pedagógiáját egyetlen koherens látásmódban kapcsolja össze. A végső helyreállítás perspektívája Órigenész szerint nem pusztán jövőbeli esemény, hanem már most is egzisztenciális feladat: meghívás arra a kereső útra, amely nem zárul le kész válaszokkal, hanem a misztériumban való elmélyülés révén egyre tisztább belátásra törekszik.

A démonológiai kérdés előkészítése az apokatasztaszisz belső következményeinek egyik legélesebb próbaköve. A rossz nem-szubsztanciális felfogása elvileg megnyitja a bukott létezők Istenbe való visszavezetésének lehetőségét, ugyanakkor a szabadság komolyan vétele kizárja annak automatikus megvalósulását. Azokkal a kutatókkal értek egyet, akik úgy látják, hogy Órigenész antignosztikus teodíceájában a Sátán legfeljebb szubsztanciáját tekintve részesülhet helyreállításban, míg járulékos meghatározottságai – mindenekelőtt az istenellenes lázadás – elvileg megszűnhetnek. A döntő kérdés így végső soron nem metafizikai, hanem krisztológiai természetű: képes-e a bukott értelem Krisztus sebeit szemlélve kimondani a hitvallást – „én Uram, én Istenem”. Vagy másként fogalmazva: vajon erősebb-e a gyűlölet annál a szeretetnél, amely az aiónokon át megőrizte a létezőt a teljes megsemmisüléstől.

Összegzésként megállapítható, hogy az apokatasztaszisz Órigenésznél nem doktrinális végállomás, hanem teológiai vízió. Nem a kárhozat tagadásáról, hanem a teremtés gyógyulásának reményéről van szó; nem a szabadság felszámolásáról, hanem annak végső komolyan vételéről. A dolgozat eredményei azt mutatják, hogy Órigenész nyitva hagyott kérdései nem a teológiai következtetlenség jelei, hanem olyan gondolkodási terrek, amelyek a kortárs teológiai reflexió számára is termékenynek bizonyulhatnak.